

הלבנון, 1886: סוף המירוץ בלונדון

גדעון קויץ

1886 הייתה שנת מפתח בתולדות העיתונות העברית באירופה, שכן ציינה את סוף עידן השבועונים ותחילתו של עידן היומונים. כמו באופן סמלי הלכו לעולמם בשנה זו מייסדי העיתונות השבועית שעיתוניהם לא ביצעו את המעבר לקצב ההופעה היומי: עורך הלבנון, יחיאל בריל ועורך המגיד, דוד גורדון.

באביב 1886 בא יחיאל בריל, עורך הלבנון, כתב העת העברי הראשון שיצא בארץ ישראל, בירושלים, לתחנה הרביעית והאחרונה במסע הנדודים של עיתונו באירופה: לונדון.¹ העיר לא הייתה זרה לו וכבר ביקר בה, אך למרות האזרחות הבריטית שנשא (שהוענקה לאביו, יהודה לייב, מטענתו – על שירותו למען הממלכה בהודו, לדעת אחרים – הודות לקשרים עם הקונסול הבריטי), הוא לא ניסה קודם לכן להטיל בה את עוגן הלבנון. הפעם הוא ייסד לצד העיתון העברי זו הפעם השנייה, באותה מערכת צנועה, בחדר צר, גם עיתון ביידיש בשם השולמית, שכוון לציבור המהגרים היהודים שעדיין לא רכש את השפה האנגלית, שגם עליו

יחיאל בריל. תמונה: ויקיפדיה

הוא ביקש להגן מפני מבקרים מבחוץ, אך גם מתוך הקהילה היהודית הוותיקה.² בריל הגיע למעשה ללונדון כנראה כבר ב-1885 והוציא תחילה את כתב העת השולמית. הגיליון הראשון של השנה העשרים של הלבנון ראה אור בלונדון ב-2 ביוני 1886, אחרי כשלוש שנים של הפסקה מצאת הגיליון האחרון במייניץ שבפרוסיה, שבמהלכן עמד גם בראש ניסיון התיישבות של איכרים עולים יהודים במושבה עקרון.³ בשובו למייניץ ניסה לשקם את הריסות מערכת הלבנון אך לא חידש שם את הוצאתו לאור של העיתון. לשמו של הלבנון נוספה הפעם הכותרת האנגלית *The Lebanon*, כתובת המערכת הייתה 82 Brick Lane, Spitalfields, London E, רובע במזרח לונדון שבו התיישבו יהודים רבים. לפליטים מרוסיה ופולין הצטרפו סוחרים מאמסטרדם. הרובע הפך ליהודי ברובו עד שנות השבעים של המאה העשרים, עם ארבעים בתי כנסת שצמחו במהלך השנים. יש לראות את העברת הלבנון ללונדון, לצד הניסיון של עורכו למצוא לו ולמשפחתו סוף-סוף בית ופרנסה לתקופה ממושכת מהקודמות, על רקע גל ההגירה של יהודים מרוסיה שהחלה ב-1880 ונמשכה במיוחד ללונדון בשלב הראשון, עד 1905. אבל גם אם מספר הפליטים היהודים שהתיישבו באנגליה עד 1914 לא עלה על 120-140 אלף

איש, הקימו החוגים שקראו להגבלת ההגירה קול זעקה והפנו את תשומת הלב הציבורית לכשירותם של הבאים להיקלט בחברה. בריל, כמהגר בעל אזרחות, לא היסס לצאת בעיתוניו להגנתם של המהגרים היהודים.

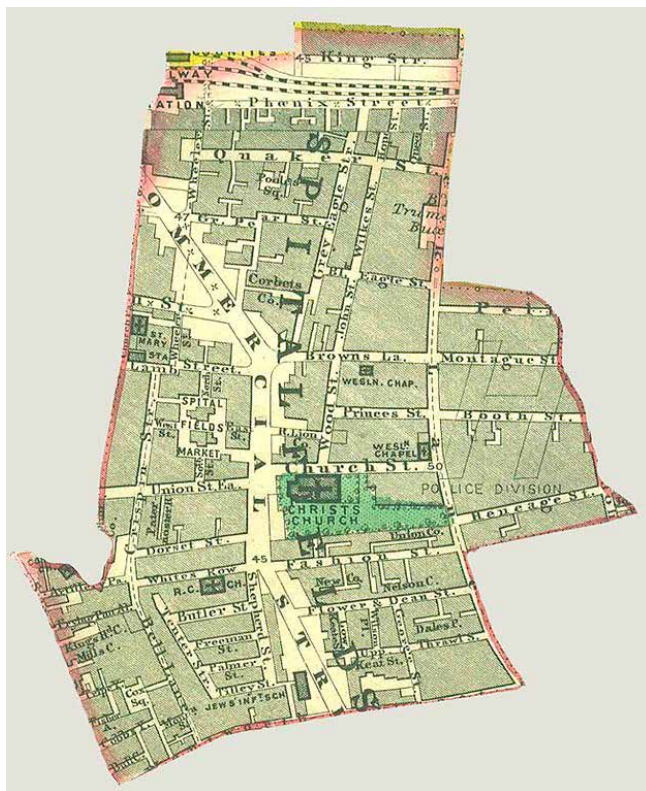
כותרת המשנה הייתה כמו זו בפריז בשיאה של תפיסתו הבין-תרבותית של העורך, כולל העיסוק בעניינים הבינ-לאומיים: "להודיע ולבשר ולהורות לכל איש יהודי לדעת באשר הוא יהודי וחבר לחברת האדם". המוטו שנבחר, "דרך אמונה בחרתי", הצביע על הבחירה בכיוון דתי ברור, אך בלי להפוך במה ל"צדיקים" קיצונים. מדור דברי ההגות והתורה, "ירכתי לבנון", התחדש גם הוא בחלקם התחתון של עמודי העיתון; הכותב העיקרי וכמעט היחיד בו הוא המו"ל בריל עצמו.

מצבם הכספי של עיתוניו של בריל, כמו מצבו הכלכלי בכלל, היה רעוע ומאבקו לחדש כקדם את ימי עיתוניו עמד בסימן קשיים אלה.

במאמר המערכת בגיליון הראשון, "אל הקוראים ואל הסופרים", מתאר בריל את יציאת העיתון כתחייה, לידה מחדש, והוא חש עם עיתונו כ"קטן שנולד". אבל מייד אחר כך הוא נאלץ להשלים עם זקנתו ומקדיש את עקר המאמר להצטרפות מדוע הוא אינו נמנה עם כתבי העת העבריים שהפכו לימונים ב-1886. אחרי הופעת היומן הראשון היום, החלו גם המליץ והצפירה להופיע מדי יום.⁴ בריל תיאר את המהפכה הזאת כ"פסיעה גסה".

בשנה האחרונה פסעו שנים שלשה מסופרי ישראל המוציאים לאור מכ"ע בשפת עבר, פסיעה גסה [...] אם הפסיעה הגסה הזאת תקח אחת ממאור עיני הסופרים הפוסעים או ממאור עיני הקוראים הכורעים לבעלי מכ"ע, מי יגיד מראש והזמן יגיד לנו ולכל ישראל אם רע או טוב יביאו המולי"ם מכ"ע לבנ"י בשפת עבר בבקר בבקר. אבל רבים אשר עיניהם לא תצפינה למרחוק ישישו בלי ספק לקראת החדשה הזאת, וכמו באספקלריא מאירה יראו בה אתחלתא דגאולה.

הוא הציע אומנם את השיקול של פגיעה באיכות הדיווח: "ואולם אנחנו [...] נראה כי רוח החיים אשר עבר עתה על סופרי ישראל פסח עלינו. זכרנו עד כמה כבדה העבודה והבחינה עלינו בהוציאנו לאור את הלבנון אך לשבועות לזרוח התבן מן הבר, להבדיל בין האור ובין החושך, גם בין הטמא ובין הטהור אשר מצאנו בילדי היום, וכקריעת ים סוף קשה היה עלינו זיווגו של הלבנון עם חדשות מועילות פעם אחת". הוא נאלץ להודות שאין בכוחו של עיתונו להצטרף לתחרות מהבחינות הכלכלית וכוח האדם. "ואם קוראי הלבנון יבקשו היום מאתנו כי נתחרה עם שאר סופרי ישראל אשר שאר רוח להם, כי נוציא גם אנחנו את הלבנון לאור בכל יום נודה ולא נבוש כי קצרה ידנו גם כחנו לעשות כמתכונת סופרים אחרים. רב לנו כי טעמנו עמד בנו וריחנו לא נמר, וכחנו עתה ככחנו אז להוציא את הלבנון לאור בכל שבוע, אך לגדולות מזה לא נוצרנו". ולשאלת הקוראים: "אם כן, אם צר כחכם למלא את אוננו בכל יום בחדשות, למה זה תיגעו את עצמכם להוציא את הלבנון לאור וקוראים אין לכם דים?" תשובתו הייתה

מפת רובע ספיטלפילדס בלונדון, 1885. תמונה: ויקיפדיה

כי מדובר ב"עבודת קודש" "שלא על מנת לקבל פרס", ואך "אהבתנו לשפתנו, לעמנו, ולארצנו הקדושה" מניעה אותו וסופרים אחרים שיצטרפו אליו. הוא צמצם את האמביציה, פרט לקידום האהבה לארצנו הקדושה שעליה לא ויתר, להקניית אופי מקומי לעיתונו, גם אם בהקשר יהודי בין-לאומי. "והיה זה שכרנו אם יצליח חפצנו בידנו לאחד את אחינו היושבים בבריטאניה את אחינו היושבים בשאר הארצות בהודיענו לאחינו בשאר הארצות את שלום אחינו היושבים בבריטאניה, ולאחינו בבריטאניה את שלום אחינו בשאר הארצות, כי אך בלכתנו בדרך הזה נעלה לציון ברנה".⁵ בהמשך הגיליון מופיע מאמר ביקורת בכותרת "הז'ורנאליסטיק העברית בלאנדאן" על מאמר באנגלית שהתפרסם בעיתון הבריטי *Globe*.⁶ המאמר המקורי, שנכתב בידי לא יהודי, עוסק למעשה בעיתונות היידיש ולא בזו העברית ומותח ביקורת חריפה ולעגנית על רמתה ועל השימוש בה בידי המהגרים. עיתונו של בריל השולמית הוא בין המותקפים, לצד דיא ארבייטער פרוינד ודיא צוקונפט. הוא יוצא בכתב הגנה נלהב על המהגרים ועל שפת היידיש: " גם אנחנו לא נצדיק את אחינו אלה אשר לא יתנו לבם

לדבר ולכתוב בשפת עם הארץ הי ושב בתוכו אבל גם לא נמצא עון בדבר אשר לא שנו גם את לשונם, היא הלשון אשר דברו בה בכואם אל הארץ הזאת".

קיימת רתיעה טבעית מלאמץ שפת עמים שבעבר התעמרו ביהודים, אך גם תקווה שיש לכבדה בקיומה של "שפה יהודית", גם אם השפה הלאומית תהיה עברית. "אך סבה אחרת ישנה אשר בעבורה לא שנו גולי אשכנז וספרד 'ואם מבקרי לשונם, ובקדושת היא בעיניהם בכנותם אותה 'שפת יהודית' מומי בני עמנו יתנו לבם להבין ולהשכיל על דבר אמת לא יוסיפו לבזות בלבכם ובפיהם לאחינו אלה אשר עוד היום ידברו בשפה בלולה, ועוד יכבדום על כי בדבר הזה הכירו אח אשר עוו אבותיהם בשבחם כי ממעי יהודה יצאו וכי עוד יש תקוה לאחריתם"⁷.

במדור "דברי סופרים" מציגים עצמם שני כתבים בלונדון ובברלין לפני הקורא. החדשות הראשונות מעולם היהודים באות מכינוסים וממוסדות יהודיים בבריטניה, כמו מבית הכנסת Spital Square Synagogue, שם פרץ משבר סביב ההרשאה לנציגי היהדות הרפורמית להתפלל ולשאת דרשה. אחר כך מובאים ציטוטים נרחבים מהעיתון הצבי בענייני יישוב ארץ ישראל. אחריהם כתבה על "היהודים בחינא" (סין), ולבסוף ידיעות מדיניות מבריטניה (על "שאלת אירלאנד"), מצרפת, מגרמניה, מספרד ומיוון. הגיליון השני שרואה אור אחרי שבועיים, ב־16 ביוני, נפתח במאמר מערכת "אל הסופרים ואל הקוראים שנית". בריל מציין בו כמה תגובות שקיבל מ"אחד מידידינו" בלונדון וממכרו הברון שניאור זק"ש בפריז, מנהל מחלקת כתבי היד בספריה של הברון יודיל גינסבורג, אחרי שהציג את קשייו הכלכליים בגיליון הראשון; הפעם ניכרת נימה קשה יותר בדבריו. לונדון, כך מתברר, לא חיכתה לו...

אמת הדבר כי עתה שדי המר לנו וענינו ועמלנו מורה מאד, והימים או השנים בערפל בלאנדאן כלם מרור, כי בכל השנים הרבות אשר מיגיע כפנו נאכל וממלאכת ידינו נשבע לחם משנת הארבע עשרה לחיינו עד עתה לא העביד אותנו לחם חקנו עבודת עבד ובפרך כמו יעבוד בנו מאז שבחרנו במחשכי לאנדאן.

שני הכותבים חששו, כך מתברר, ממרירותו ומלשונו החריפה של בריל שעלולות היו לפגוע בתפוצת עיתונו. זק"ש איחל "כי רוח חדשה תבוא בקרבנו לקרב את הלבבות ולא לרחק. לעשות שלום בין ת"ח והסופרים – מהדברים האלה השומע ישמע כמו שפתנו יבואו אך בריב. או כי אמנו ילדתנו איש ריב ומדון לכל הארץ. ריב ומדון לכל הארץ. ולכן נקה עמנו דברים ונשוב אל הקוראים והסופרים לדבר אליהם שנית דברים ברורים להרגיע את רוחם".

הוא מודה כי "סגנון לשוננו אינו משוח בשמן", אך לדבריו משום שמדובר במילים עבריות שבאות מן הלב ועלולות להישמע פוגעות כשהשומע מתרגם אותן ללשונו. "אך בשמענו היום כי שפתנו אתנו היא כנוראָה סביבנו, ננסה כוחנו אולי נוכל גם אנחנו לכבד בפנינו ובשפתנו את אשר ירחיקהו לבבנו ורחוק מכליותינו, ונעשה גם אנו מטעמים

לבני עמנו כאשר אהבו", הוא אומר, אבל כשהוא מבטיח באירוניה לבחור מעתה ב"שפת ערומים" ברור היטב לקוראים ולכותבים הפוטנציאלים, כי אין בדעתו להשתנות.⁸ כמעבר ישיר אל הצד המסחרי הדוחק מודיע בריל כי בחר בהפצה ישירה של עיתונו ובמשלוח לבתי הקוראים גם אם לא חתמו עליו מראש. מי שלא ירצה מתבקש להחזיר אותו בדואר למערכת, ומי שלא ייענה ייחשב כמי שחתם על מנוי, הוא מאיים בייאוש ובתמימות. בכל זאת הוא מודיע על מינויו של נציג העיתון וסוכנו בפטרבורג, ברוסיה, הנתונה לחוקי צנזורה מחייבים. מדובר בר' יצחק דנציג, דרשן ומחבר מפורסם כשלעצמו. על אלה הרוצים להיות סוכנים פרטיים במקומות מושבם לפנות אליו.

בריל ממשיך בביקורת על מאמר הגלוב על העיתונות היהודית בלונדון וקובע כי ידיעת האנגלית אינה צריכה לבוא על חשבון חיסול היידיש והעברית. הוא מביע התנגדות לפגיעה גם בחינוך היהודי, לסגירת ה"חדרים" כמנוגדים לכאורה לאינטגרציה מוצלחת. המדור "דברי הסופרים" נפתח גם הפעם במכתב מלונדון ואחריו מכתבו של ידידו ומיטיבו בפריז, שניאור זקש. שאליו התייחס כבר במאמר הפותח. אחריו בא מכתב מברלין. המדור "חדשות שונות בתפוצות ישראל" מתחיל גם הפעם בלונדון, בידיעות מקהילות, מבתי כנסת וממוסדות, ובכללן פעולת נשים לקליטת פליטות יהודיות המגיעות בגפן לנמל המבורג ומשבר ב־Anglo Jewish Association והתפטרויות העומדים בראשו. אחריהן ידיעות מברלין, משטרסבורג, מפרנקפורט, מאוסטריה, ממצרים, והמשך הסדרה על יהודי סין שמועברת הפעם ל"ירכתי לבנון", החלק העיוני ש"מתחת לקו", בחלקו התחתון של כתב העת. חדשות החוץ הכלליות מופיעות תחת הכותרת "דברי הימים". הוא מוותר על הניסיון לחקות את המגיד ולהתחרות בו, כפי שעשה בפריז כשהעתיק, למעט מילה אחת, את שם המדור "על המדינות בו (פה) ייאמר". הידיעות מגיעות מבריטניה (שוב השאלה האירית), צרפת וגרמניה.

הגיליון השלישי, ב־23 ביוני, נפתח במאמר מערכת שכותרתו "התנועה בקרב ישראל", המוקדש להבחנה בין שאלת ההגירה של יהודים לגלי ההגירה ממדינות שונות בתקופה זו. בריל מצביע על ארץ ישראל כעל יעד סופי לנודדיהם של המוני היהודים הנמלטים מאזורים שבהם ידעו אסון. עם זאת הוא מציע לא למהר ולהכין היטב שיבה זו. בין הכתבות, מאמר ביקורת על שני העיתונים המרכזיים של יהדות בריטניה *Jewish World* ו־*Jewish Chronicle* ושניהם אינם יוצאים נקיים תחת עטו של הכותב י.ש.ר. אבל בעוד הכרוניקל לפחות מציג עצמו כרפורמי, וורלד מתחזה שאיננו כזה...

יען כי בעת אשר המ"ע [מכתב עיתים, עיתון] הראשון ישא לרגלו גלוי וידוע לכל את נס הרעפארם ובדברים היוצאים מן הלב יורה דעה כי תפלתו של אדם אינה נשמעת אלא אם כן קולי קולות עוגב וצלצלי שמע להקת משוררים בחורים ונס בתולות מלויין אותה עד כסא הכבוד [...] הנה המכ"ע *World* יתראה כפוסח על שתי הסעיפים ובמאמריו יתעה את קהל קוראיו בשפק אם לנו הוא או לצרי היהדות העתיקה –

להמתקנים, בשימו לפעמים מסוה הארטאדאקסיע על פניו, אף בי מושגיו בענין היהדות האמתית מוזרים המה עד להפליא.⁹

אחר כך נדפס מכתב מברלין ובו על כמה "מפעלים טובים" של היהודים בעיר, ומירושלים – בגנות העיתונות החוקרת שבריל אינו מהסס ליישם אותה על שערוריות ה"חלוקה":

רבים מסופרי זמנינו החדש החזיקו בכלל אחד שכל המרבה לספר בגנותה של ארץ הקדושה, ובזילותם של חכמיה וראשי קהלותיה הרי זה משוכח. לפיכך כל המקבל עליו להיות סופר שיהיו מאמריו מקובלים ורצוים בכתבי העתים לישראל, ישנן לשונו ויחריצה לדבר תועה על יושבי אה"ק ועל החלוקה, ועל מחלקיה בפרט. ולתבל קדירותיהם ולבסס תבשיליהם. יום יום יבקשו חשבונות, חשבונות! כי אין האמת מצוייה. אלא במדפיסי חשבון גלוי... [כותבים העסקנים המתלוננים].

ב"חדשות שונות בתפוצות ישראל" מתווכח בריל עם הרצאתו של קלוד מונטיפיורי, מייסד הזרם הליברלי ביהדות בריטניה, על קבלת גרים בעם ישראל בימי קדם. חדשות נוספות מברלין, מפעסט וחלק העיר בודפשט שחוכרה לה אחר כך יחדיו ובו ישבו היהודים... על התבססותה של הקהילה הרפורמית שם, על פרעות ביהודי פאז במרוקו "פעץ (מראקא)". מקומו של "ישוב ארץ ישראל" לא נעדר עם עלילותיו של סר לורנס אוליפנט שמנסה לגייס כספים לטובת היישוב בצפת וחושש לתדמיתו בעיני התורמים. "דברי הימים" באים מבריטניה (בחירות חדשות), מגרמניה ומצרפת. וחזרה אל המציאות הכלכלית הקשה הטופחת על פניו: קריאה ותזכורת למי שקבל חנינם את גיליונות הלבנון שנשלחו אליו במסגרת "מבצע ההפצה" שעליו הכריז ואינו רוצה בהם, להחזיר אותם למערכת... בצד הבטחה לפרסם בקרוב את שמות סוכני העיתון ברוסיה ובפולין, שכנראה אינם מתדפקים על דלתו.

כדי לנסות ולהגיע אל הקוראים ברוסיה ובפולין נאלץ בריל לפרסם מודעה ("הודעה" בלשון התקופה) והבטחה ביומונים החדשים הנפוצים שם, למרות הסתייגותו מן המעבר של העיתונות לקצב הופעה יומי.

מודעה ראשונה בהיום של סנקט פטרבורג ב־29 ביוני (17 ביוני לפי הלוח הגרגוריאני): "מכה"ע 'הלבנון' החל לצאת בחדש הזה מדי שבוע כשבוע, ויצא לאור שלשה נו', המכשולים משנה העברה חלפו הלכו למו. ויחי לב החותמים סמוך ובטוח כי מעתה ילך 'הלבנון' על הסדר". אחר כך בא פירוט של דמי המנוי ופרטי הסוכן יצחק דנציג.

בהצפירה של ורשה מופיעה אותה מודעה, באורח מוזר רק ב־8 באוקטובר (23 בספטמבר לפי הלוח הגרגוריאני), כשהלבנון כבר פסק לצאת לאור. בטקסט הוחלף "החודש הזה" ב"חודש העבר". מספר הגיליונות שיצאו, לפי המודעה, הוא חמישה... כך שמדובר כנראה בפרסום שהתעכב (מאוד) בין ניירות המערכת או של הסוכן (אולי מטעמים כספיים), ולא עדות לרצון לחזור ולהוציא את העיתון. כחודש אחרי פרסומה הלך בריל לעולמו....

מבנה העיתון שהעניק קדימות לענייני יהדות בריטניה נמשך וגבר בשלושת הגיליונות של חודש יולי, בימים ה-14, ה-21 וה-30 לחודש. מספר הכותבים והנושאים מרחבי בריטניה גדל. הלבנון מתאזרח מבחינת התוכן אבל הוא ממשיך להתמודד עם הקשיים הכלכליים וההכנסות המעטות. גם סדר ההופעה השבועי שבו הוא חפץ מופר שוב ושוב. הגיליון הראשון נפתח בהסברים על איחור של שבועיים בהופעתו, והאחרון מאחר ביומיים בגלל "המקרה" שאירע במערכת שבוע קודם, שבריל אינו מפרט את מהותו, אבל מזהיר, כפי שאכן קרה, כי כנראה צפוי איחור גם בחודש הבא. ואכן, הגיליון הראשון לחודש אוגוסט מופיע ב-11 בחודש ובו הוא מציע, בייאוש, "מבנה פיננסי" חדש ומהפכני שהמציא לקוראים.

לפי תוכנית זו התשלומים מיועדים רק להוצאות הדפוס ולשכר סופרים. העיתון עובר באופן זה ל"בעלותם" השיתופית של הקוראים-המו"לים המשלמים "ישירות" לכותבים, ואילו העורך אינו אלא מתווך בלי שכר... "הנה ידעתם היום כי רק פניכם ובלבבכם וכידכם להוציא את הלבנון לאור. ואם אתם הקוראים תשלמו את מחיר הלבנון במוקדם, ואתם הסופרים תתנו מהודכם על הלבנון, תהיו אתם המוציאים לאור את הלבנון ולא אנו, ואנחנו נהיו רק כעוזרים על ידכם. ובשכר אשר יביא הלבנון לא נבקש חלק כחלק עמכם. כי ידענו מראש כי שכר לא יהיה לפעולתנו".¹⁰

מדור החוץ הכללי "דברי הימים" נעלם והופיע מחדש רק ב-25 באוגוסט. ב-18 באוגוסט היה מאמר מערכת מעניין על "היהודים והפאליטיק בבריטאניה". על רקע ניתוח הגורם האנטישמי האפשרי במינויים בכירים במפלגות הבריטיות, ערך בריל השוואה מעניינת בין יחסם ומעורבותם הפוליטית של יהודים במדינות שונות באירופה, ובהשוואה בין בריטניה לצרפת הוא מצא כי יהודי בריטניה מתכבדים במינויים פוליטיים בעוד יהודי צרפת העדיפו להצטיין דווקא בתרבות ומדע. אפשר להניח שיחסו המר לאהבת הכסף של יהודי בריטניה נבע גם מחוסר התלהבותם לתמוך במפעל תרבות כמו העיתון...

ואס נשיב ונתבונן לדעת כמה נשתנו היהודים בבריטאניה מאחיהם בשארי הארצות, אזי נמצא כי הכסף העונה את הכל בארץ בריטאניה ימשול נס בהריח העולה על לב בני עמנו פה. ובאשר כי בארץ הזאת לא יתהלל החכם בחכמתו כי אם העשיר בעשרו. על כן בני ישראל העשירים מבקשים להצטיין גם הם בציון הכבוד אשר עשירי עם הארץ מצוינים בו. כמו עשירי עם הארץ לא תדע נפשם שבעה עדי השיגם את הכבוד אשר רודפים אחריו לשבת בהפארלאמענט כן גם עשירי בני עמנו אך אל הכבוד הזה ישאו את נפשם ונם את כל הון ביתם יתנו בו. ולכן אחינו בבריטאניה יתפללו כל היום כי יזכו לראות עשרה אנשים מזרע היהודים יושבים בהפארלאמענט, כאשר זכו אחינו בצרפת אשר עשרה מהם יושבים כבר בשבת בסוד חכמים ונמנים בהאקאדעמיה הצרפתית.¹¹

מודעה ראשונה שחוזרת על עצמה בגיליונות הבאים לקראת החגים עוסקת באתרוגים מובחרים מארץ הקדושה שאפשר להשיגם בלונדון.

בגיליון האחרון שידוע כיום על קיומו – העשירי בלונדון – ב-1 בספטמבר, אין סימנים מבשרי סגירה. מקום נרחב מוקדש בגיליון לענייני יהדות רוסיה ובמיוחד ארץ ישראל, באמצעות העיסוק במאמר של ג'ואיש כרוניקל לזכרו של השר משה מונטפיורי. בריל מוחה על הדימוי הרע של יהודי ארץ ישראל העולה, לדעתו, מן המאמר.

מדור "דברי הימים" עוסק בהרחבה בבחירות וענייני פרלמנט בכריטיניה ובמצב בכלקנים, במיוחד בבולגריה. פרט טכנולוגי חשוב: בריל מדבר על ידיעה באמצעות הטלגרף בנושא בולגריה שקבל, לדבריו, באותו יום. דבר נדיר בשבועון עברי, אך נראה שהידיעה קדמה ליום ההופעה... בענייני ארצות רחוקות ניסח בריל כותרת עוקצנית כלפי נסיך בולגריה, "אלכסנדר הקטן גדול יהיה עוד". ייתכן מאוד שהופיעו עוד גיליונות כי בריל הודיע בשולמית, ימים ספורים לפני מותו, "לדאבון לכבו כי אנוס הוא לע"ע (לעת עתה) לחדול מהוצאת מכה"ע הלבנון מחמד עיניו".¹²

נראה שהסגירה לא הייתה סופית ובריל ציפה לחזור להוציא את הלבנון בשנה החדשה, לפי עדותו של כותב הנקרולוגים עליו בעיתונות העברית, N. השולמית המשיך לצאת לאור אך עוניו וקשייו הכלכליים הלכו וגברו על להט היצירה והחזון הפוליטי. לונדון לא האירה לו פנים. הוא לא מצא מהלכים ללב גבירי הקהילה אך גם לא ללב היהודים הפשוטים, ולמרות ניסיונותיו להפיק "עיתון בריטי" ולהיות מעורה "מבפנים" באקטואליה ובדיונים המקומיים, רוב התכנים נראים כהתבוננות מבחוץ. למרות נוכחות המהגרים ממזרח אירופה שאת עניינם ביקש לקדם, תהייה וביקורת על חברה שאת המנטליות שלה התקשה לעכל ונטייתו הטבעית לפולמוס, לרוב מנקודת מבט של מיעוט העומד ללא מורא על דעתו, לא הועילו. כמובן הוא לא ויתר על מלחמות ירושלים, על מעקב מדוקדק וחסר רחמים אחרי האקטואליה שם, ואסף אויבים חדשים. במקום לשבת בנחת, כפי שאמר ידידו יחיאל מיכל פינס, מלחמתו הביאה אותו עד עברי פי פחת.

גם יריביו הספרותיים והפוליטיים זה כבר לא הניחו לו אפילו במקום המרוחק יחסית מלב הפוליטיקה היהודית של מזרח אירופה. וכך הפובליציסט אפרים דיינרד מצא את דרכו לעיתון לונדוני כדי לשגר לעברו את חיציו.¹³

עד ראייה שביקר אצלו באותם ימים במערכת, יצא עם רשמים קשים. הוא ראה לפניו איש מיאוש בקצה הדרך. "ביקרתי את המערכת של שולמית, שהיתה בחדר צר ואפל. העורך בריל המפורסם בעולם היהודי ללוחם קנאי וגדול לדתנו, עמד וסידר בעצמו את אותיות הדפוס לעתונו. זקנו החור, שירד על פי מידותיו ומצחו הרחב והקמוט, לא התאימו כלל עם עתונו ומעונו. הוא דיבר עמי דברים קטועים אחדים וראיתי שנפשו מרה לו מאד ומלאה יאוש. נפרדתי ממנו בנפש עגומה".¹⁴

בריל, ששכנע תמיד את עצמו (ואת הקוראים שבפניהם התלונן על מר גורלו) כי מלאכת הסדר והדפוס אצילה לא פחות מן הכתיבה, לא עמד מבחינה גופנית במשימה

כשגם רוחו נפלה ושקעה במרה שחורה. מותו ב־13 בנובמבר 1886 היה פתאומי. הוא מת ליד שולחן עבודתו באמצע כתיבת מאמר, כפי שמעיד כותב ההספד החתום בידי N שהתפרסם בנוסח זהה בשני עיתונים עבריים מובילים, במזרח אירופה ובמרכזה. כמו המגיד:

היום בבקר מת במיתה חטופה הרב הח' יחיאל בריל מו"ל הלבנון הנודע:
בן חמשים ואחת לימי חייו.

לא חלי ולא הרגיש כל כאב. קם בבקר ממטתו והתפלל תפלת שחרית, ובשעת התשיעית ישב אל שלחן הסופרים ובידו עט סופר, פתאום אחזהו השבץ וימת לדאבון לב משפחתו האומללה וכל המתאבלים עליו. גם זה האיש רב הכשרון הוא מחללי הספרות העברית, גם הוא עמל ביד ריק וחי חי צער, וכאשר הציקו לכו ונפשו מרה עליו פגע בכבוד אנשים, והכעיסם תמרורים, ויחיו עריו ויסתירו פנים ממנו, ובין כה כלו ניגון חייו ולא ראה בטוב, והניח אשתו ובניו בלי כל משען ומשענת. זה שנתים אשר קבע משכנו פה והוציא לאור מכ"ע בשפה יהודית אשכנזית מדוברת כפי יהודי רו"פ ושאר ארצות בשם השולמית. ובקיץ שעבר חגר שארית כחו והו"ל את הלבנון רבע שנה בחפצו לתת ניר לשפתנו הקדושה בארץ הזאת, וכאשר לא רבו מחזיקיו אסף ירו ממנו, ועתה נאסף גם הוא אל עמיו בלא עתו. חבל על דאבדין! תנצב"ה.¹⁵

המליץ ערך קצת יותר בקפידה את לשון הכתוב, והוסיף פרט שנשמט מהנוסח השני, על תוכניותיו של בריל לחזור ולהוציא את הלבנון בשנה האזרחית החדשה, גם אם לא נאמר על מה התבססה תקוותו.

היום בבוקר מת פה במיתה חטופה הרב המופלג החכם וסופר מוהר"ר יחיאל ברייל מו"ל הלבנון, בן חמשים ואחת לימי חייו, לא חלה ולא הרגיש כל כאב. קם בבקר ממטתו והתפלל תפלת שחרית, ובשעה התשיעית ישב אל שלחן הסופרים וידו אוחזת בעט סופר, פתאום אחזהו השבץ וימת ברגעים אחדים, לדאבון לב משפחתו האומללה וכל המתאבלים עליו. גם המנוח הזה הוא מחללי הספרות העברית, אשר עמל בדי ריק ומאומה לא נשא בעמלו, ויען כי כל ימיו היו כעס ומכאובים ורבו מצוקותיו ונפשו מרה עליו, פגע בכבוד אנשים והכעיסם תמרורים, והמה נהפכו לאויבים לו ויסתירו פנים ממנו; ובין כה כלו בינון החיו והניח אשתו ובניו בלי כל משען ומשענה. זה שנתים אשר שם משכנו פה והוציא לאור מכ"ע בשפת יהודית אשכנזית בשם השולמית, ובחפצו לתת ניר לשפתנו הקדושה בארץ הזאת חגר שארית כחו בקיץ העבר ויוציא לאור את הלבנון רבע שנה, ובאשר לא רבו מחזיקיו ואין תומך בידי אסף ירו ממנו, והתקוה לחדשו עוד הפעם בראשית השנה החדשה, שנת האזרחים, החיתה את רוחו, ועתה לפתע שב רוחו אל האלהים ונאסף אל עמיו בלא עת. חבל על דאבדין! תנצב"ה.¹⁶

התקווה לחדש את צאת העיתון לאור בתחילת השנה האזרחית מופיעה גם בכתב ההספד בעיתון היום, היחיד החתום (פרט להספדים האישיים) בידי כותבו, משולם הלוי. נראה

שמכיוון שההספד נכתב אחרי האחרים הוא חזר על אלמנטים שקרא, אף שכתבתו מפורטת הרבה יותר וחורגת מהדיווח הלקוני בהמגיד והמליץ, שאיתם ועם עורכיהם נלחם מלחמות קשות ונוקבות.

היום, אגב, מעניק לבריל את התואר "דוקטור", שנראה שתוקפו זהה לזה של התואר הפורמלי "רב" שהעניקו לו אחרים. אך הדבר מצביע על הכבוד הרב שרחשו לבריל ידידיו ואויביו ש"הגיעו לו", לדעתם, תארים פורמליים, כפי שמציין הכותב בהספרו: "כל יודעי המנוח וכל האנשים אשר דברו אתו פעמים אחדות ואשר התבוננו אל פעולותיו ידעו, כי לו נולד איש כזה באחת הארצות שיש בה פרלמנט וכתות מדיניות, אז היה בלי ספק לאחד מבעלי הכתות היותר מצוינים". לדעתו בריל נולד להיות מנהיג פוליטי, והוא מוסיף הערה והארה על גורלם של עורכי העיתונות העברית במערב, שם אין להם קהל קוראים קהילתי והם מכוונים לקוראים ברוסיה שמעדיפים עיתונות מקומית. "גורלו היה גורל כל המוציאים מכה"ע עברי באיזה מארצות המערב, כי במקומותיהם מעטים הקוראים מאד, וכל תקותם ישיטו בקוראי שפת עבר ברוסיה".¹⁷

הצפירה המשכילי קיבל את בריל כ"אחד משלנו", מחבורת עורכי העיתונים בעברית, רק אחרי מותו והדגיש את הידע ואת איכותיו האינטלקטואליות של האיש שעם דעותיו, כמובן, לא יכול היה להסכים. גם אם הוא מביע הערכה לעמידתו באומץ על דעותיו "כי החזיק במעוזי דת קודש וילחם מלחמות חנופה עם המתחכמים הבועטים בה", הידיעה נפתחת במילים: "בנוודע היה חברנו הנכבד זה מן המושלמים האמתים, שמועה רעה באתנו כי מת אחד מחבורתנו לפתע פתאום. ידו רבה היתה בתלמוד ולשונו מהרה דבר צחות בלשון קדשנו. הוא נסע הרבה למסעותיו וחכמתו היתה כמעין המתגבר. הוא נולד בארץ הודו אשר בגבול ממשלת אנגליא", חוזר העיתון על המיתוס סביב מקום הולדתו.¹⁸ מעבר לדיווח החדשותי לא רבו ההספדים החגיגיים על יחיאל בריל. אפשר להזכיר את מאמרו של הסופר והעיתונאי החרוץ מאודסה, ח"י גורלנד, שסיפר על הסיוע שקיבל לקריירה העיתונאית מבריל שפרסם את מאמריו, ועל העזרה שהגיש לו בריל מלונדון, למרות עיסוקיו המתשישים, במחקר שבו עסק.¹⁹ יוצא דופן היה מאמרו הכאוב, הנרגש והלא חתום של יחיאל מיכל פינס, שותפו הנאמן לחלקים ניכרים מדרך חייו, שפרסם **בהצבי** הירושלמי.²⁰ לאחר שהוא מתאר את דרך חייו עד לצאתו למסעו הטראגי האחרון ללונדון, מספר פינס:

ויהי כי היה ברי"ל טרוד בשליחותו אשר לא ראה בה, כל פרי לעצמו, ויחשך הלכנון מצאת, ויכרת עץ לחמו, וילך לונדונה, ויכונן שמה מכ"ע בשפת היהודית המדוברת אצל אחינו בני פולניה בשם השולמית, וירבץ תחת משא העבודה מאד מאד עד כי הגיעה שעתו להסתלק מן העולם.

ידענו מאד, כי רבו לוחמי האיש הזה ומדיכיו [מוציאי דיבתו] כל ימי חייו, וגם בני אדם ישרי לב מצאו בו דופי לאמור: אוהב מדון היה. אך כל אלה האנשים לא ידעו

את ברי"ל ולא הכירו את טיבו ואת תכונתו על בורים ואף לא ידעו את כל הקורות אשר עברו עליו בימי חייו הסוערים אשר הטביעו את חותמם על לב האיש הזה, ע"כ הוציאו משפט מעוקל. אבל אנחנו הכרנוהו וידענוהו היטב ולפנינו נגלתה נפשו היקרה בעצם תומה וטהרתה, ע"כ חובתינו היא להגיד כי שגו מאד כל הנחרים בו, יקר תה היה ודעת נקיה וטוב לב ורחמן שאין כמוהו מצוים הרבה, איש אמונה ונאמן בכריתו ואוהב אמת בכל מאד כח כביר ורצון נמרץ, ועוז לב, ואומץ נפש נמצאו בו במדה נפלאה: אבל תלאות רבות סבבוהו מימי קטנותו, ריש ועוני היה מנת חלקו כל הימים, ויהיו לו כל ימיו מלחמה עזה וקשה עם פגעי החיים ובמשך ימי מלחמתן ראה הרבה עמל ואון בכני אדם בעוה"ז [בעולם הזה], וירא כי יד השקר רוממה, והאמת למרמס, הפחזות והשרלטנות במרומי קרת והדעת והכשרון בקרן זוית, דרך החנופה וההתפארות למעלה למשכיל ודרך הענות והאמת מלאה סירים סבוכים ועוני ותמרורים בסופה, ע"כ התמרמה רוחו ויהי למר נפש ויסתכל בפני העולם בפנים נזעמים, ומר נפשו הטילה טפה של ארס בלשונו ובקסתו ויהי כל אשר אמר ואשר כתב מלא רעל ומרירות, נשיכתו נשיכת נחש, עקיצתו עקיצת עקרב ומהתלותיו מלאים חדודים חדודים אשר הכאיבו לב רבים. הדבר הזה גרם לו כי רבו משנאיו וכי כבדה על מלחמת החיים ביתר שאת, וכל אשר הוסיף להלחם עם החיים כן הוסיפה התמרמרותו ובנלל הדבר הזה לא ראה טובה בכל עמלו, וכל אשר עשה נהפך לו לרועץ, זאת המושבה "עקרונ" אשר ידיו טפחוהו ואשר עמל וינע בה בכל כחו ובכל אומץ נפשו ואשר בגללה נהרסה מעמדו ונחרב ביתו התנכרה אליו ותאמר אליו: לא אכירך, ויהי אנוס ללכת לונדונה ולכונן ביתו מחדש ביסדו את השולמית, אך מרירות נפשו לא נתנתהו לנהל את מכתב עתו בשובה ונחת ויקדיש מלחמה עזה על ראשי העיר הזאת קצינייה ועל אביריה אשר הביאתהו עד עברי פי פחת. אין אנו מצדיקים אוהו במלחמה זו מאומה, כי הרחיק ללכת כדרכו וישפוך בוז על נדיבים ויקירי רוח במשפט, במשפט. אך זאת נגיד, כי כונחו היתה טהורה ובמרירות לבו האמיו אמונה שלמה כי מלחמת האמת הוא נלחם. גורל כל סופרי ישראל היה גם גורלו, כי מת מחוך עוני ויעזב אחריו אשה, ובנים בעוני וחוסר כל. אוהביו המעטים אשר הכירוהו ואשר הוקירוהו לא יתנו בל"ס [בלי ספק] את בני ביתו אחריו לגוע ברעב ויזכרו להם את זכות אביהם. אבל קוה נקוה כי גם האנשים אשר התגרה בהם בחיים לא יטרו איבתם ולא ישמרו לו עברה. כי לכונתו יפנו ולא יביטו למעשיו.

זהו אחד ההספרים הנוקבים והמרגשים בתולדות העיתונות העברית, גם אם פינס כתב אותו בזהירות ובחוכמה. לא, הוא לא הצדיק את מעשיו וסגנונו של ידידו. אבל הוא הכיר את אישיותו האמתית ואת כוונותיו הטהורות – שרק בהן יש להביט עכשיו ומדגיש את אומץ ליבו, סבלו ודרך ייסוריו.

החודשים הספורים של הוצאת עשרת גיליונות העיתון היו גם החודשים האחרונים בחייו. אבל בריל לא היה רק "אחד מחללי הספרות העברית", כפי שכתב אחד ממספידיו. הטרגדיה של דמות מפתח נשכחת זו בתולדות העיתונות העברית והמפעל הציוני מתמצה באותם חודשים של מאבק על קיומו החומרי והרוחני ובאה לידי ביטוי בכתיבתו הסוערת

ובבחירת נושאו בגיליונות העיתון העברי הגוסס ומת עם עורכו, שמשאיר למשפחתו להמשיך בעיתון בידיש שייסד. ניכור וניתוק מהתחדשות העיתונות העברית, מצרכיה החדשים של הקהילה היהודית המקומית והביין-לאומית, מן השינויים במציאות הפוליטית והחברתית, ומאבקו העיקש להנהגת נורמות שאיש אינו רוצה בהן עוד, הביאו לאובדנו. מות הלבנון ומייסדו, הסמלי כל כך לתקופת ה"עיתונות של איש אחד" שבה סיפור העיתונות הזה לסיפור מייסדיהם ועורכיהם (גם דוד גורדון, עורך המגיד, שלא הצליח גם הוא להפוך ליומון, מת באותה שנה) הוא גם מותו של עידן חלוצי בתולדות העיתונות העברית. בגיל חמישים בריל, המחדש והלוחם הגדול על דמות העיתונות והחברה היהודית הוא איש שחוק ששייך לעבר, עם מעריצים שזוכרים לו את חסד נעוריו, אך בעיקר עם שונאים ותיקים שהקים עליו בסגנונו ובמאבקי, ושלא חדלו לשנוא אותו גם אחרי הרגע האחרון. למרות התקווה שהביע ידידו הנאמן, הרב פינס, כי אלה "לכוונתו יפנו ולא יביטו למעשיו".

לסיום כדאי להדגיש כי למרות חיי העוני שסבלו בני משפחתו, על פי עדויות פינס ואחרים, כולל בריל עצמו, הוא הצליח להשאיר אחריו שושלת מפוארת של עיתונאים, עורכים ואנשי עט שלהם העביר את לפיד אהבת המקצוע. שלושה מארבעת בניו עסקו במקצוע, אבל ראשית – רעייתו שהפכה לאלמנתו, בריינה, בתו של ר' יעקב ספיר, עיתונאי, סופר ו"נוסע גדול" בעצמו, המשיכה להוציא לאור את השולמית אחרי מותו, ואחריה הבן משה בריל, שערך את האידישער טעלעפאן (או בריל'ס ספעשעל טעלעפאן). בן שני, יצחק ליפא, היה עיתונאי ועורך ידוע בעיתונות אנגליים ויהודיים בכריטיניה ובארצות הברית. בן שלישי חזר ליבשת אירופה ולצרפת, שינה את שמו לברל, והפך שם לעורך עיתון שמרני צרפתי בלי כל קשר ליהדות.²¹ אך כל פי העץ הגנאלוגי שהורכב בינתיים, נראה שגצל קרסל,²² ובעקבותיו כותב שורות אלה, טעו כשסברו כי העיתונאי והפילוסוף הצרפתי הנודע (גם לשמצה) עמנואל ברל היה נכדו של החלוץ הנפלא והמקולל של העיתונות העברית.

הערות

- 1 על הלבנון ונדודיו ועל יחיאל בריל כחלוץ העיתונות העברית וכדמות מקורית וציונית של ההיסטוריה היהודית, ראו, בין היתר בספרי חדשות וקורות הימים, מחקרים בתולדות העיתונות והתקשורת העברית והיהודית, ירושלים: הספריה הציונית ואוניברסיטת תל-אביב, עמ' 42-70, ובמאמרי בקשר 1, 36, 45, 47, 49, 52. ראו גם: אליעזר רפאל מלאכי, "לתולדות הלבנון הירושלמי", ו"לתולדות הלבנון", בתוך: אלחננו ריינר וחגי בן-שמאי (עורכים), מנגד תראה, ירושלים: יד בן צבי, 2001, עמ' 17-97; גצל קרסל, "יחיאל בריל ויסוד המעלה", בתוך: יחיאל בריל, יסוד המעלה, מהדורה חדשה מצולמת, ירושלים 1978, עמ' ז-כג.
- 2 בריל ערך והוציא לאור במיינץ עיתון בידיש בשם הישראלי ב-1873, שבה יצאו 19 גיליונות, וחידש אותו ב-1877 עד 1882, אז שינה את שמו להשולמית (הלבנון, 1.1882, 2.2.1882). העורך הפורמלי של השבועון היה י"ל לעפאוויץ.
- 3 על כך ראו בספרו המרתק יסוד המעלה, מיינץ 1883. מהדורה חדשה שכוללת מבוא, הערות ומפתח

- של גצל קרסל, יצאה לאור ביד בן צבי, ירושלים 1978.
- 4 על הקשיים וההיסוסים במעבר מעיתון שבועי ליומי בעיתונות העברית, ראו, למשל, בספרי חדשות וקורות הימים, עמ' 79-82.
- 5 יחיאל בריל, "אל הקוראים ואל הסופרים", **הלבנון**, גיליון 1, לונדון, 2.6.1886.
- 6 "הז'ורנאליסטיק העברית בלאנדאן", **הלבנון**, גיליון 1-2, לונדון, 2.6.1886 ו-16.6.1886.
- 7 יחיאל בריל, "אל הקוראים ואל הסופרים שנית", **הלבנון**, גיליון 2, לונדון, 16.6.1886.
- 8 י.ש.ר, "דברי סופרים", **הלבנון**, גיליון 3, לונדון, 23.6.1886.
- 9 יחיאל בריל, "אל הקוראים ואל הסופרים", **הלבנון**, גיליון 7, לונדון, 11.8.1886; "היהודים והפאליטיק בבריטאניה", **הלבנון**, גיליון 8, לונדון, 18.8.1886.
- 11 בריל שוכח שעד 1860 היו האוניברסיטאות הבריטיות סגורות בפני היהודים, וכי ליונל נתן דה רוטשילד יכול היה לתפוס את מושבו בפרלמנט רק ב-1858, 11 שנים אחרי שנבחר לראשונה אחרי אישור חוקי האמנציפציה. בעוד הברון נתן מאיר רוטשילד זכה לשבת כיהודי ראשון בבית הלורדים רק ב-1884.
- 12 "אלון בכות", **הצפירה**, 21.11.1886.
- 13 דיא צוקונפט, לונדון, שנה 3, מס' 5, 30.7.1886, עמ' 39.
- 14 כתבי הלל בן זאב מלאכובסקי, ספר ב, ברוקלין: האחים שולזינגר, 1939, עמ' 49-50.
- 15 המגיד, 44, ליק, 18.11.1886.
- 16 המליץ, 151, פטרבורג, 21.11.1886.
- 17 היום, 25.11.1886.
- 18 "אלון בכות", **הצפירה**, 21.11.1886.
- 19 ח"י גורלנד, "אזכרה לנשמת הרב רי יחיאל בריל בעל **הלבנון** ז"ל", **המגיד**, 9.12.1886.
- 20 "ארז **הלבנון** נגדע", **הצבי**, שנה ב, גיליון 5, 31.12.1886.
- 21 ישראל רוגובין, **הדאר**, ניו יורק, 9.5.1922.
- 22 גצל קרסל, "יחיאל בריל ויסוד המעלה", מבוא ליחיאל בריל, **יסוד המעלה**, מהדורה חדשה מצולמת, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1978, עמ' כב.